

Høgskulen på Vestlandet

Bacheloroppgave i historie

SA523-O-2021-VÅR-FLOWassign

Predefinert informasjon

Startdato:	30-04-2021 00:00	Termin:	2021 VÅR
Sluttdato:	14-05-2021 14:00	Vurderingsform:	Norsk 6-trinns skala (A-F)
Eksamensform:	Bacheloroppgave		
SIS-kode:	203 SA523 3 O 2021 VÅR		
Intern sensor:	(Anonymisert)		

Deltaker

Kandidatnr.:	204
---------------------	-----

Informasjon fra deltaker

Antall ord *:	8380
----------------------	------

Egenerklæring *: Ja

Jeg bekrefter at jeg har ja registrert oppgavetittelen på norsk og engelsk i StudentWeb og vet at denne vil stå på vitnemålet mitt *:

Jeg godkjenner autalen om publisering av bacheloroppgaven min *

Ja

Er bacheloroppgaven skrevet som del av et større forskningsprosjekt ved HVL? *

Nei

Er bacheloroppgaven skrevet ved bedrift/virksomhet i næringsliv eller offentlig sektor? *

Nei

Høgskulen
på Vestlandet

BACHELOROPPGAVE

Militære utbygginger på Askøy under
andre verdenskrig 1940-1945

Military constructions on Askøy during
the second world war 1940-1945

Marius Oma Berge

SA523 Bacheloroppgave i historie

Fakultet for økonomi og samfunnsvitenskap

Veileder Oddmund Løkensgard Hoel

14.05.2021

Sammendrag

Denne bacheloroppgaven handler om de tyske militære utbyggingene på Askøy under andre verdenskrig 1940-1945. Oppgaven går gjennom hva som ble bygget og hva det ble brukt til. Den tar også for seg Askøys rolle i den tyske militære strategien.

Tyskerne okkuperte Norge i 1940 av strategiske grunner. De ville bruke de norske havnene til å få kontroll over Atlanterhavet. Samtidig bygget de «Festung Norwegen», en lang forsvarslinje som strakk seg langs hele kysten. Askøy ser også en rekke utbygginger. Øyen hjemmet blant annet en flyplass, en ubåtbase, en marinebase og en rekke fortifikasjoner og kanoner. Disse utbyggingene spiller hovedsakelig defensive roller, men har også offensivt potensial.

Vi konkluderer med å drøfte hvordan disse utbyggingene passer inn i det store bildet, den tyske militære strategien. Dette gjør de med å fortifikere en liten bit av kysten, støtte den tyske marinen og hjelpe til med forsvaret av luftrommet over den norske vestkysten.

Forord

Andre verdenskrig har alltid vært et interessant emne i historien for meg. At stedet jeg er fra har hatt en plass i noe så stort og viktig er noe jeg finner interessant, det var dermed ikke et vanskelig tema å velge for denne oppgaven. Samtidig er historien på Askøy noe jeg føler ikke blir snakket om ofte, eller er lite kjent. Dette har gjort valget enda lettere.

Arbeidet med oppgaven har vært veldig lærerrikt. Jeg har lært mye om Askøys historie og øyens utvikling. Det har også gitt et nyttig innblikk i militær strategi, både fra de alliertes side og tysk side. Dette hjelper med å forstå krigen med et bredere perspektiv. Samtidig har det gitt et innblikk i hvordan lokalbefolkningen har blitt preget. Det har vært veldig gøy å lære om utbygginger som jeg har hørt om før, og om de jeg ikke har hørt om før.

Jeg vil gjerne takke min veileder Oddmund Løkensgard Hoel for en fantastisk jobb med lærerik og nyttig veiledning og en god innsats med å hjelpe med gjennom oppgaven. Jeg vil også gi en takk til Herdla Museum for deres samarbeidsvilje. Sist men ikke minst vil jeg takke mine medstudenter og venner for nyttige tips, god inspirasjon og motivasjon, og selvfølgelig min far som kjørte opp med viktige bøker fra biblioteket hjemme.

Innhold

1.0 Innledning	4
1.1 Askøy – En liten brikke i det store puslespillet	4
1.2 Problemstilling	5
1.3 Tidligere forskning.....	5
2.0 Teori, metode og kilder	6
2.1 Avgrensing	6
2.2 Kilder og litteratur.....	7
2.3 Fremgangsmåte	8
3.0 Historisk bakgrunn og aktører	9
3.1 Historisk bakgrunn - «Operasjon Weserübung» og «Festung Norwegen»	9
3.2 Aktørene	10
4.0 Askøy	12
4.1 Hvorfor Askøy?	13
4.2 Mindre utbygginger på Askøy.....	13
5.0 Florvåg og Bakarvågen	15
5.1 Stützpunkt Florvaagbucht	16
5.2 Stützpunkt Bakarvaagen	18
6.0 Herdla fort og flyplass.....	21
6.1 Fliegerhorst Herdla	22
6.2 Festung Herdla og Hjelte torpedobatteri	24
7.0 Drøfting og konklusjon	26
7.1 En liten brikke i et stort puslespill	26
7.2 Konklusjon	28
8.0 Kildeliste.....	30

1.0 Innledning

1.1 Askøy – En liten brikke i det store puslespillet

Askøy er en øy og kommune utenfor Bergen i Vestland fylke med en befolkning på cirka 30.000.¹ Dette gjør Askøy til en relativt befolkningsrik plass etter norske standarder. Man skulle kanskje tro at en plass med en såpass stor befolkning er godt kjent, men etter min erfaring er Askøy en relativt ukjent plass. Når man sier man er fra Askøy vil nok mange spørre hvor det er og det kan ofte være lettere å bare si man er fra Bergen, vi unge har tross alt dialekten. Det er nok dermed ikke mange som kjenner til Askøys historie. Askøy har ikke alltid vært så befolkningsrik og man ser en betydelig vekst i innbyggertallet etter krigen. På tross av dette har Askøy en innholdsrik og spennende historie. Med alt fra hellestinger fra steinalderen, vikinger på Ask, Norges største sjøslag ved Florvåg i 1194 til andre verdenskrig kan man trygt si at det er mye historie å se nærmere på.

I denne oppgaven skal vi se nærmere på andre verdenskrig, mer spesifikt de militære utbyggingene på Askøy under krigen. Andre verdenskrig satt sine preg på øyen og det er fortsatt synlige rester stående. Som et forsøk på å sette Askøy på kartet, vil vi se på og analysere en viktig og interessant del av historien. Vi vil først gå gjennom teori og metode som er relevant for oppgaven. Spesielt skal vi snakke om avgrensingen av oppgaven og fremgangsmåte. Videre skal vi se på kilder og litteratur som blir brukt i teksten. For å lettere forstå oppgavens innhold skal vi så se på historisk bakgrunn. Først og fremst skal vi gå gjennom angrepet på Norge, også kjent som «Operasjon Weserübung». Vi skal også se på hva som førte til at tyskerne kom og forsvarslinjen «Festung Norwegen» som ble bygget. Videre skal vi se på hvem som stod bak utbyggingene og hvem som utførte arbeidet. Når det gjelder utbyggingene på Askøy skal vi først og fremst se på hva som førte tyskerne til Askøy før vi går gjennom de mange mindre utbyggingene. Oppgavens hovedfokus skal ligge på de to største utbyggingsområdene på Askøy, Herdla og Florvåg. Disse to områdene inneholdt de viktigste anleggene på øyen. Florvåg vil bli delt opp mellom Bakarvågen og resten av Florvågs-området ettersom anleggene her spilte forskjellige roller. Også anleggene på Herdla vil bli delt opp. Først og fremst skal vi snakke om flyplassområdet. Videre skal vi snakke om festingsområdet og torpedobatteriet. Her skal vi se på hva som ble bygget og hvilken rolle de spilte. Til slutt skal vi drøfte hvordan utbyggingene på Askøy spilte en rolle i det større bildet, nemlig hvordan Askøy var en liten brikke i den tyske militære strategien.

¹ Statistisk sentralbyrå, u.å.

1.2 Problemstilling

Historien må tilskjæres for å forstås, og for å vite hvordan den skal skjærest til, må vi vite hva vi er interessert i. Dermed er det viktig med gode forskings spørsmål, også kjent som problemstillinger. Uten tilskjæring vil det være en overveldende mengde informasjon som vil være vanskelig å bearbeide. Med å ha en god problemstilling er det lettere å lete etter informasjonen vi trenger. Hva man spør om er avhenger av hva man er interessert i å forske på, og det kan være hva som helst.²

Når det gjelder emnet i denne oppgaven er det mange potensielle spørsmål man kan stille. Med tanke på oppgavens rammer vil vi fokusere på hva som ble bygget, hvilke funksjoner de hadde og vil med oppgavens problemstilling være spørsmålet om hvilken rolle de militære utbyggingene på Askøy under andre verdenskrig spilte for tyskerne. For å kaste lys over problemstillingen vil vi også spesielt stille spørsmål om hva som ble bygget på Herdla, hva som ble bygget på Florvåg og hvilke funksjoner de hadde ettersom disse områdene var de viktigste og kan med det gi oss en god oversikt. De mindre utbyggingene vil gi oss en generell ide på øyens rolle i tillegg. Ved å se på dette kan vi lettere forstå hvilken rolle Askøy hadde for tyskerne i seg selv. Vi skal også stille spørsmål om hvilken rolle utbyggingene på Askøy spilte i et større bilde, nemlig i den tyske militære strategien. For å kaste lys over disse spørsmålene vil vi analysere utbyggingenes rolle og sette dem opp mot et større perspektiv. For eksempel vet vi at «Festung Norwegen» var en lang linje av defensive utbygginger langs norskekysten. Da kan vi se på eksempler av slike utbygginger på Askøy og analysere hvordan dem passet inn i denne linjen.

1.3 Tidligere forskning

Andre verdenskrig er et populært tema innenfor historieforskning, spesielt når det gjelder lokalhistorie om steder som var sterkt preget av det. Dette gjelder også Askøy. Det er skrevet om de militære utbyggingene på Askøy i en rekke lokalhistoriske verk. Fossens *Askøys historie. 3 : Vår egen tid : 1940-1997* er det største verket om akkurat dette. Det finnes også verk som fokuserer på utbyggingene på Herdla. Blant annet Sælesmindes *Herdla: fra fredelig bygd til krigsskueplass* og Virkesdals *Herdla: den spesielle øya*. Disse verkene går i detalje på utbyggingene på Askøy og gir oss et godt bilde på hva som ble bygget. Utbyggingene på

² Andersen et al., 2019, s. 21

Askøy er også nevnt i andre verk. Blant annet Knudsens *Ubåtkrig: Tyske ubåtmannskaper i norske farvann 1940 – 1945* og Sperbunds *Brennpunkt «Westküste»*. Disse og lignende verk går ikke i detalje på utbyggingene på Askøy, men kan hjelpe oss med å forstå Askøys rolle i et større bilde.

Det finnes ikke mye forskning på Askøys rolle i det store bildet, men vi kan bruke verkene nevnt tidligere sammen med verk som går ut på den tyske strategien, «Festung Norwegen» og aktørene. Det finnes mange literære verk om disse temaene og det har blitt brukt en rekke forskjellige verk i denne teksten. For den historiske bakgrunnen er det stort fokus på Nileschs tidsskrift «Norway and world war II: invasion, occupation, liberation» og Simensens *Tyskland-Norge: Den Lange Historien*. Disse verkene gir oss en god oversikt over tyskernes hensikter i Norge. Når det gjelder aktørene er det hovedsakelig basert på Andersens *Hitlers Byggherrer: Fritz Todt og Albert Speer i Norge* ettersom det er et nylig verk som forteller oss det meste vi trenger om Organisationen Todt og de andre aktørene.

2.0 Teori, metode og kilder

2.1 Avgrensning

I tillegg til forskningsspørsmål og problemstillinger, må vi avgrense historisk forskning på andre måter. Uten avgrensning vil vi måtte ha gått gjennom nærmest uendelige mengder informasjon, noe som ville gjort det vanskelig å få noe nyttig ut av det. Når man avgrenser og tilskjærer et historisk forskningsarbeid er det naturlig å starte med studieobjektet. Det vil kanskje se åpenbart ut hva vi skal forske på, det sier jo seg selv, militære utbygginger på Askøy under andre verdenskrig. Men nøyaktig hva dette tilsier er viktig å presisere. Uansett om det virker åpenbart, er det viktig å skjerpe blikket.³ Denne oppgaven vil med dette i tankene være avgrenset til utbygginger bygget med militære hensikter. Dette vil si alt fra baser, fortifikasjoner og kanoner til havner og flyplasser bygget for militært bruk.

Når vi skal studere militære utbygginger under andre verdenskrig er det alt for mye å ta tak for et forskningsprosjekt av denne størrelsen. Dermed er det viktig å avgrense forskningsprosjektet geografisk. Dette vil si at vi vil studere studieobjektet i et spesifikt geografisk område. Uten et tydelig avgrenset geografisk område er det lett å dra inn informasjon som ikke hjelper oss med å svare på spørsmålene vi stiller. De militære

³ Andersen et al., 2019, s. 26

utbyggingene på Askøy er en brikke i et større puslespill, men vi skal i denne oppgaven være avgrenset til kun Askøy. Vi skal kjapt innom de mindre utbygglesene på øyen, blant annet på Ramsøy, ettersom dette vil også være med på å hjelpe oss med å kaste lys over problemstillingen. Hovedsakelig vil oppgaven fokusere på Herdla og Florvåg, inkludert ubåtbasen i Bakarvågen. Dette er fordi det er disse utbyggingene som spilte de største rollene. Utbygginger utenfor dagens Askøy kommune er ikke relevante i denne oppgaven.

Tidsdimensjonen er også et viktig element i historieforskning. Det å kunne plassere hendelser i tid og rom er viktig for historikere.⁴ Uten å vite når en hendelse skjedde er det vanskelig å finne ut hvorfor. Det var allerede militære utbygginger på Askøy før krigen og noen var også i bruk etter. Vi må derfor være tydelig på oppgavens tidsdimensjon. Denne oppgaven vil kun se på de militære utbyggingene som tok sted under krigen av den tyske okkupasjonsmakten. Dette vil si fra 9. april 1940 til mai 1945.

2.2 Kilder og litteratur

Med et funksjonelt kildeomgrep kan man si at alt er en kilde til noe og det er viktig å ha et bredt perspektiv. Denne oppgaven er stort sett basert på skriftlige kilder. Når man jobber med skriftlige kilder er det viktig å vite hvilke type tekst det er. Det er også viktig å stille spørsmål som hjelper oss med å forstå tekstene. Spørsmål som hvem om hvem som har skapt den og når eller hvor den ble skapt kan hjelpe oss med å forstå hva den egentlig sier.⁵ Det har blitt brukt flere typer skriftlige kilder for denne oppgaven.

Når man leter etter historiske kilder vil man ofte komme så nærme hendelesene som mulig. Derfor har dokumenter og aviser vært viktige kilder i denne oppgaven. Dokumenter kan gi oss god oversikt over hva som skjedde gjennom de politiske og militære organene. Det er viktig å forstå at disse dokumentene kan ha politiske motiver og det kan hende forfatterne av dokumentene ønsker å «pynte på sannheten».⁶ Denne oppgaven har brukt dokumenter fra Organisation Todt, Distriktskommando Vestlandet og fylkesmannen i Hordaland. Også aviser kan være nyttige kilder. De gir oss et sammendrag tett på handlingen med informasjon som ellers kan være vanskelig å finne. Men også her må man være forsiktig ettersom de kan være

⁴ Andersen et al., 2019, s. 38

⁵ Melve & Ryymin, 2020, s. 50

⁶ Andersen et al., 2019, s 75

påvirket av politiske meninger.⁷ Dette er spesielt viktig med aviser fra okkupasjonstiden ettersom de var underlagt streng sensur. Denne oppgaven har tatt i bruk avis artikkler fra Bergens Tidende og Bergens Arbeiderblad ettersom dette er lokale aviser.

Litteratur som bøker, tidskrifter og nettsider har vært viktig ettersom det er det som er lett tilgjengelig. Det har blitt brukt et bredt utvalg av slike kilder i denne oppgaven. De viktigste literære verkene brukt er lokalhistoriske verk som Fossens *Askøys historie. 3 : Vår egen tid : 1940-1997*, Sælesmindes *Herdla: fra fredelig bygd til krigsskueplass* og Virkesdals *Herdla: den spesielle øya*. Disse blir støttet opp av andre lokale verk, samt litteratur som omgår andre teamaer men inneholder relevant informasjon. Man må også være forsiktig når man bruker litteratur som kilder. Forfatterens hensikter og forståelse kan påvirke teksten. Det er viktig å se over hvilke kilder forfatteren har brukt og sammeligne med lignende verk.⁸

2.3 Fremgangsmåte

Hvilke fremgangsmåter eller historievitenskapelige arbeidsmetoder man bruker avhenger av hva man er ute etter og hvilke kilder man bruker. I denne oppgaven har det blitt brukt skriftlige kilder og det er mest naturlig å bruke å kvalitative arbeidsmetoder. Slike metoder hjelper oss å tolke en teksts innhold. Dette kan svare på spørsmål som om ting fantes eller hva ting betyr.⁹ Gjennom gode kvalitative metoder kan vi tolke teksters meninger og finne troverdig informasjon som kan hjelpe oss med å kaste lys over våre spørsmål. Et viktig verktøy for denne oppgaven har vært historisk kontekstualisering. Det vil si å putte tekster inn i kontekst eller sammenheng.¹⁰ Å putte tekster inn i historiske sammenhenger er viktig for å forstå hva teksten egentlig sier, både i det umiddelbare og i det store bildet.

⁷ Roalsø, 2004, s. 115

⁸ Melve & Ryymin, 2020, s. 51

⁹ Andersen et al., 2019, s. 107

¹⁰ Melve & Ryymin, 2020, s. 53

3.0 Historisk bakgrunn og aktører

3.1 Historisk bakgrunn - «Operasjon Weserübung» og «Festung Norwegen»

9. april 1940 er en dato som for alltid vil være viktig i Norges historie. Dette var nemlig dagen tyskerne satte i gang «Operasjon Weserübung», invasjonen og okkupasjonen av Danmark og Norge. I løpet av ettermiddagen var de fleste største kystbyene i Norge tatt, enten ved landinger fra sjøen eller via luftstyrker. Tyskerne var kommet for å bli og okkuperte landet til mai 1945.¹¹ Men hvorfor var de i Norge? Invasjonen av Norge kom som et resultat av landets strategiske geografiske posisjon. Det første motivet var Norges lange kyst som gav enkel tilgang til det åpne Atlanterhavet. Med marinebaser i Norge kunne tyskerne true de allierte handelsveiene. Ved å angripe konvoier langs disse handelsrutene gjorde den tyske marinen store økonomiske skader mot britene. Dette førte til at en rekke flåter, spesielt ubåtflåter, ble stasjonert i Norge. Et annet motiv var tyskerens behov for materialer. Det ekspanderende tyske militæret var svært kostbart og spesielt viktig var jernmalm som ble importert fra Sverige. Sverige var nøytrale, men ved å sikre seg havnene langs norskekysten kunne tyskerne sikre seg denne viktige ressursen samtidig som de forhindret at britene fikk den, noe som var avgjørende for tyskerne.¹² Det var også en frykt om at de allierte også hadde intensjoner om å innvandre Norge. I følge Hitler selv hadde britene hadde planer om dette, og at Norge måtte sikres.¹³

Etter okkupasjonen av Norge satte tyskerne i gang en rekke store utbygginger. Mange av disse var defensive installasjoner. Alt fra over 300 kystfort til en rekke luftvern batterier ble bygget langs hele kysten. «Festung Norwegen» skulle beskytte kysten og gjøre allierte landinger nærmest umulig. Dette var en del av det større «Festung Europa» som var forsvarsnettverket som strakk seg langs hele atlanterhavskysten fra Norge til Frankrike. Tyskerne trengte ikke lenger å være på offensiven på den vestlige fronten og ønsket å gjøre det umulig for de allierte å lande på det europeiske fastlandet.¹⁴ I Norge ble det også bygget en rekke marinebaser og flyplasser samtidig som infrastrukturen ble utbygget. Disse utbyggingene førte til at Norge ble en viktig del av den tyske strategien, både offensivt og defensivt.

¹¹ Stugu, 201, s. 109

¹² Simensen, 1999, s. 152-153

¹³ Niles, 2012, s. 2

¹⁴ Skodvin, 1991, s. 219

3.2 Aktørene

Hvem var det egentlig som stod bak de tyske utbyggingene i Norge? En av de viktigste aktørene var Organisation Todt. OT var allerede et stort selskap før krigen som blant annet stod ansvarlig for byggingen av Autobahn, det kjente tyske motorveinettverket.

Organisasjonen fikk navnet etter en av Hitlers nærmeste, Fritz Todt. Todt var sentral i en rekke prosjekter før krigen og Hitler hadde stor tillit til han. I februar 1942 omkom Todt i en flyulykke. Hans erstatter som leder i OT var Albert Speer. Speer var også i Hitlers indre krets og fikk også stort ansvar. Med tyskernes angrep på Polen i 1939 fikk OT nye oppgaver. OT ble ansvarlig for reparering og bygging av infrastruktur i de okkuperte landene.¹⁵ Etterhvert fikk de også ansvar for større prosjekter. OT spilte også en stor rolle i Norge og på våren 1942 skulle OTs rolle bli enda viktigere. Etter at den tyske lynkrigen mot Sovjetunionen i øst mislyktes gikk tyskerne over til et mer defensivt fokus. Dette førte til at byggevirksomheten i Norge måtte forandres. Norskekysten skulle bli en del av den lange forsvarslinjen «Festung Europa» og ansvaret falt på OT. For dette ble Einsatzgruppe Wiking opprettet. Gjennom Wiking fikk OT ansvaret for de fleste byggeprosjekter i Norge, med alt fra jernbaner og bunkere til industri. Med dette var OT den største byggherren i Norge.¹⁶

OT var ikke den eneste byggherren i landet under krigen. Det tyske militære, Wehrmacht, hadde lenge vært ansvarlige for militære utbygginger. Også marinen og luftstyrken hadde egne utbyggingsavedlinger. Marinen hadde egne kommandoer i Bergen, Trondheim og Tromsø som støttet lokale utbygginger. Etter 1942 ble det inngått samarbeid mellom OT og de militære aktørene.¹⁷ Forholdet mellom OT og de andre aktørene var preget av både samarbeid og konkurranse. For å løse problemene dette medførte spilte OT ofte rollen som bygger, mens de andre organisasjonene fikk ansvaret for det taktiske og hvor festningsverk og andre anlegg skulle bygges.¹⁸

Utbyggingene i Norge krevde mye arbeidskraft og tyskerne kunne ikke gjøre det alene. Noen tyske entreprenører tok del i arbeidet. De tyske entreprenørene kom med god tysk ekspertise og fikk stort ansvar i store eller mer kompliserte prosjekter. I tillegg til de tyske entreprenørene, ble et større antall norske tatt i bruk. Nordmenn tok opp en stor del av

¹⁵ Andersen, 2021, s. 51

¹⁶ Andersen, 2021, s. 26-27

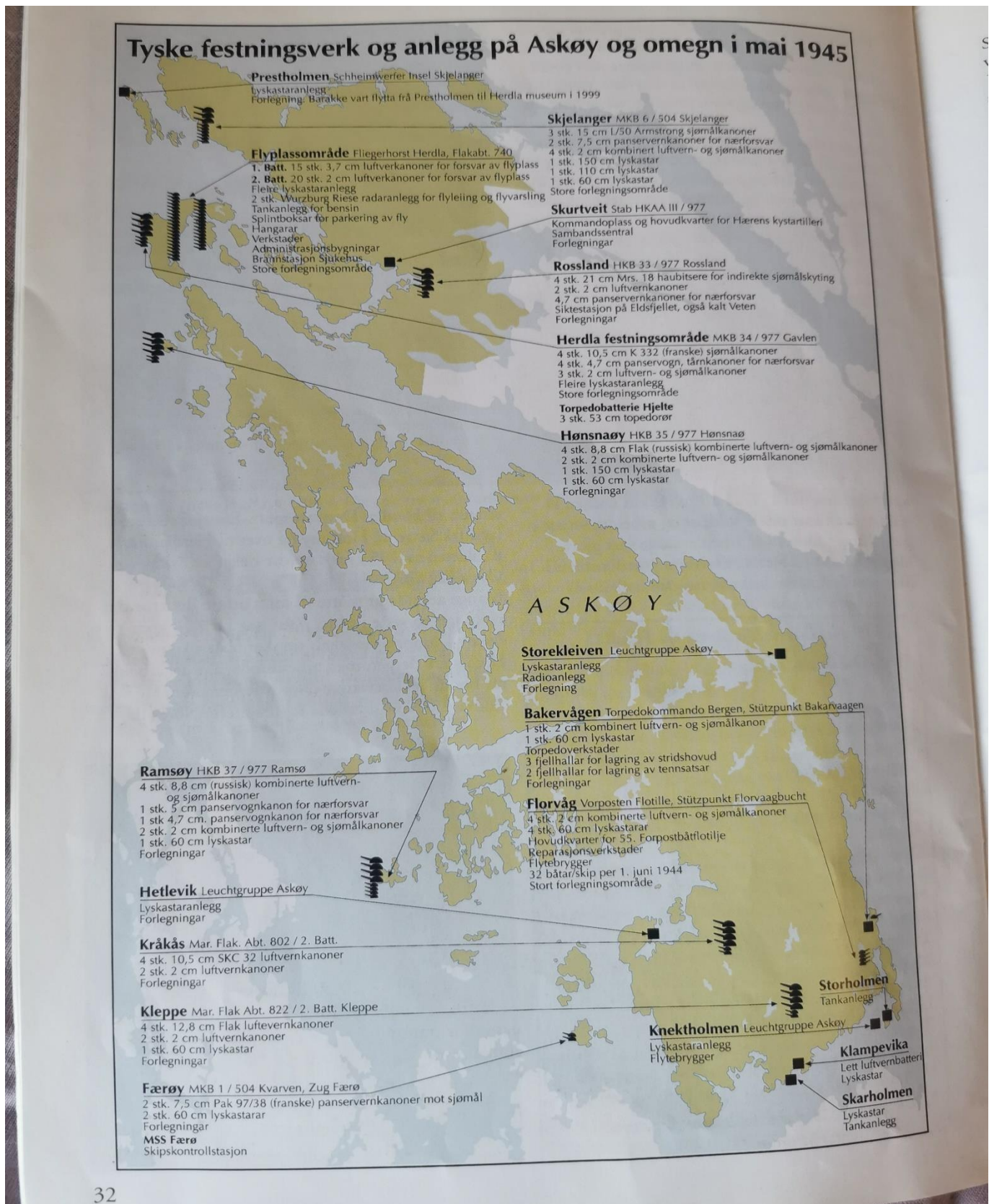
¹⁷ Frøland, 2018

¹⁸ Sæveraas, 2018

arbeidsstyrken. Noen av disse var frivillig. For mange var utbyggingene en god mulighet til å tjene penger og for andre var det eneste mulige arbeidet. Flertallet av nordmenn derimot, var ikke frivillig. Mange ble tvunget i arbeid gjennom trusler og inndraging av rasjoner. Totalt var det et sted mellom 100.000 og 150.000 nordmenn som deltok i arbeidet. Krigsfanger ble også brukt for å gjøre arbeidet mer effektivt. I 1944 skal det ha vært hele 35.000 krigsfanger i Norge. De fleste av disse var russisk eller jugoslavisk. Disse tallene er vanskelig å bedømme ettersom det var mange som døde under fangenskapet.¹⁹

¹⁹ Wilberg, 2016

4.0 Askøy

32

Kart over utbyggingene på Askøy.²⁰²⁰ Virkesdal, 2002, s. 32

4.1 Hvorfor Askøy?

Hvorfor var tyskerne på Askøy? Hvordan kunne lille Askøy spille en rolle for mektige Tyskland? Svaret ligger i Askøys geografi og periferi til Bergen. Tyskerne var nok klar over Askøys strategiske geografi. Askøy fungerte på mange måter som et skjold for Bergen. En invasjon gjennom fjellene til øst for Bergen ville vært kostbar, dermed var den største trusselen fra luften og fjordene til vest. For å komme til Bergen via fjordene måtte man forbi Askøy. Ved å kontrollere Herdla nord på øyen kunne man kontrollere innløpet til fjorden på begge sider av Askøy, samtidig som det flate landskapet på Herdla var godt egnet til en flyplass. Den sørligere delen av Askøy var godt egnet for havner, noe som tillot tyskerne å flytte deler av marineanleggene til øyen. Bergensområdet var også full av bombemål for de allierte maktene.²¹ Under et potensielt bombeangrep ville flyene sannsynligvis komme fra Orkenøyene eller andre flyplasser på de britiske øyer. Da var det høyt sannsynlig at flyene passerte luftrommet over Askøy. Ved å plassere luftvern batterier på øyen ville de gjøre forsvaret av luftrommet rundt Bergen mer effektivt. Alt i alt var Askøy strategisk viktig for forsvaret av Bergen. Under angrep av Bergen var det høyt sannsynlig at fiender passerte forbi Askøy gjennom fjordene eller over luftrommet, og dermed kunne tyskerne bruke øyen som et slags skjold for byen.

4.2 Mindre utbygginger på Askøy

Oppgaven skal hovedsakelig fokusere på de store anleggene i Florvågs-området og på Herdla, men dette var ikke de eneste tyske militærutbyggingene på Askøy under krigen. De fleste utbyggingene befinner seg langs vestkysten og sør på øyen. Det største anlegget utenom de to store, finner vi på Ramsøy. Ramsøy er en liten øy langs Askøys vestkyst. Ramsøy ble en del av Artillerigruppe Hjeltefjord og i 1942 ble det bygget fire 8,8 cm kombinerte luftvern- og sjømålskanoner med en rekkevidde på 14 kilometer.²² Ramsøy huset også en tysk garnison samt cirka 80 russiske krigsfanger som hjalp med utbyggingen, noe som tvang deler av lokalbefolkningen til å flytte. Det ble bygget kaserne samtidig som området rundt utbyggingene ble sikret med piggråd og vaktbrakker.²³ Innen mai 1945 var det kommet fire til kanoner. To 2 cm kombinerte luftvern- og sjømålskanoner, en 5cm og en 4,7 cm

²¹ Fossen, 1998, s. 12

²² Fjørtoft, 1983, s. 159

²³ Fossen, 1998, s. 20

panservognkanon for nærforsvar.

På Hønsnaøy utenfor vestkysten av Askøy like sør for Herdla var det også et batteri. Batteriet bestod originalt av fire 8,8 cm kombinerte luftvern- og sjømålskanoner og ble satt sammen i Braunschweig i Tyskland i 1942. Originalt ble det sendt til Herdla, men ble flyttet til Hønsnaøy i februar 1943 og ble også en del av Artillerigruppe Hjeltefjord.²⁴ Innen mai 1945 var det også to til 2 cm kanoner av samme type. Utenfor den sørvestlige kysten av Askøy finner vi Færøy fort. Fortet var brukt av det norske militære før krigen, men etter okkupasjonen tok tyskerne over. I løpet av krigsforløpet hadde de utbygget fortet med to 7,5 cm PaK 78/38 panservernkanoner. I tillegg til dette var det også 3 luftvernutbygginger sør på øyen i mai 1945. I Klampevika sør på øyen var det et lett luftvern batteri. På Kleppe og Krokås var det større batterier. Batteriet på Kleppe bestod av fire 12,8 cm Flak og 2 cm luftverkanoner. På Kråkås var det fire 10,5 cm SKC 12 og to 2cm luftverkanoner.²⁵ Begge batteriene var en del av marinens luftvern og batteriet på Krokås stod ferdig i 1942. På Kleppe begynte arbeidet i 1944 og ble så vidt ferdig før krigen tok slutt i 1945.²⁶

Disse mindre utbyggingene spilte naturligvis ikke like store og viktige roller som utbyggingene på Herdla og Florvåg, men de spilte fortsatt en rolle i det tyske forsvarsnettverket i Norge. Artilleribatteriene på Ramsøy og Hønsnaøy som deler av Artillerigruppe Hjeltefjord ville spilt en viktig rolle i forsvaret av Hjeltefjorden sammen med Færøy fort. Sjømålskanonene her ville vært en stor trussel til alle fiendtlige skip som seilte gjennom fjorden. Nærforsvarskanonene på Ramsøy ville også spilt en viktig rolle under en potensiell invasjon eller landing på Ramsøy. Luftverkanonene på disse anleggene sammen med de andre luftvern batteriene ville spilt en rolle i luftforsvaret av Bergen og de andre anleggene på Askøy. Bergen, Herdla og Florvågs-området var store bombemål og for å utføre angrep på her måtte man ofte fly over Askøy. Noe som ville vært farligere med slike luftvern batterier på plass. Alt i alt spilte de mindre utbyggingene på Askøy mindre, men viktige roller i forsvaret av luftrommet og fjordene rundt Bergen.

²⁴ Fjørtoft, 1983, s. 159

²⁵ Virkesdal, 2002, s. 32

²⁶ Fossen, 1998, s. 20

5.0 Florvåg og Bakarvågen

Kart over utbyggingene i Florvågs-området.²⁷²⁷ Fossen, 1998, s. 18

5.1 Stützpunkt Florvaagbucht

Havnen i Florvåg var fra før krigen et viktig knutepunkt mellom Askøy og Bergen. Rutetrafikken mellom byen og øyen gikk innom Florvåg, og strekningen hadde fra 1939 bilferge.²⁸ Dette gjorde Florvåg til et naturlig landingspunkt på Askøy for tyskerne. Ved å kontrollere Florvåg ville det bli enklere å få kontroll over resten av øyen. Bygdens eksisterende infrastruktur gjorde Florvåg også til et naturlig valg som flåtehavn. Dette gjorde at tyskerne valgte bygden som base for det sjømilitære forsvaret av Bergen.²⁹ For at Florvåg kunne være en effektiv base krevdes det store utbygginger. Det skulle tilrettelegges for en stor militær flåte, samt en garnison og forsvarsinstallasjoner. Store arbeidsstyrker var nødvendig for dette arbeidet, noe som førte til utbygginger for å tilrettelegge for arbeiderene. Dette førte til at bygden så mye militær virksomhet og utbygging.

Arbeidet med utbyggingene i Florvåg startet allerede sommeren 1940 og fortsatte ut okkupasjonsårene. Det var mye å bygge og flere prosjekter ble bygget ut parallelt. I kjernen av bygden ble det først og fremst bygget en relativt stor militærleir som skulle romme omtrent 900 soldater, offiserbrakker og utbygging av havnen. Dette førte til at store deler av bygdekjernen ble gjort om til militært område. En videre konsekvens av dette var at alle innbyggerne ble tvangsevakuert i 1941.³⁰ Dette krevde naturligvis store mengder ressurser og mye arbeidskraft. Dokumenter fra Marineoberbaumt Bergen, i arkivet til Organisation Todt, viser at store mengder av blant annet planker ble sendt fra lagrene i Minde til Florvåg gjennom krigsårene.³¹ Samme dokument viser også at diesel blir transportert til Florvåg. Arbeidsstyrken bestod hovedsakelig av nordmenn ettersom det var høy arbeidsledighet. Basen bestod av en rekke brakker for soldatene. Offiserboligene var boliger som allerede stod på plass før tyskerne kom som ble omgjort. Dette var også tilfelle med kommandantboligen. I fjellet under kommandantboligen ble det sprengt en 66 meter lang tunnel. Foran begge inngangene til tunnelen ble det bygget bunkere. I avisinnlegg fra månedene etter krigen blir baseutbyggingen beskrevet som «en hel liten by, som har ødelagt det vakre og idylliske stedet».³² Florvåg var som sagt base for sjømilitæret så også havnen så store utbygginger. Det ble først støpt to betongkaier. Det ble også laget fire flytekaier. For sikkerhetsmessige grunner

²⁸ Bergen byarkiv, 2001

²⁹ Fossen, 1998, s. 13

³⁰ Fossen, 1998, s. 19

³¹ Marineoberbaumt Bergen, 1944, 28. juni

³² Bergens Arbeiderblad, 1945, 2. juli

ble basen og kaien sikret av piggrådgerder og minefelt.³³

Utenfor kjernen av bygden var det også militære utbygginger. På Bergheim, hvor Florvåg idrettslag holdt til, ble det bygget skytebane og øvelsesfelt som ble brukt som treningsområde for basen nede i bygden. Hovedveien gikk også forbi Bergheim på denne tiden, og ikke gjennom bygden, dermed ble det også satt opp en rekke kontrollposter langs veien. Florvåg var en viktig del av forsvaret av Bergen og var også et bombemål i seg selv. Rapporter sendt fra lensmannskontoret til fylkesmannen i Hordaland forteller om bombeangrep på oljetankene på Storholmen utenfor Florvåg den 11. mai 1940.³⁴ Dette viste at det var nødvendig med et forsvarsnettverk. For dette ble det bygget totalt åtte kanoner i området på tre ulike steder. Det var en kanon oppi fjellet nordøst for bygden langs hovedveien. De syv andre var plassert på Florvågøy øst for bygden. Tre av disse var ytterst på Florvågøy mens de fire siste var plassert ved inngangen til vågen lenger nord. Det var også bygget brakker rundt kanonene på Florvågøy.³⁵ Kanonene skal ha vært av typen 2 cm kombinert luftvern- og sjømålskanoner.

Som base for det sjømilitære forsvaret av Bergen sier det seg selv at utbyggingene i Florvåg spilte en defensiv rolle for tyskerne. Flåtene 55. «Vorpostenflotille» og «Hafenschutzflotille» var stasjonert i Florvåg som en del av forsvaret. Flåtene hadde en rekke varierende fartøyer til varierende formål. Spesielt kjent i disse flåtene var de raske «Schnellboote» eller s-båtene. Disse båtene var både utstyrt med maskinkanoner og torpedokanoner som gjorde de til stor trussel for de allierte marinefartøyene. Hvor mange fartøyer som var i Florvåg varierte men til tider skal tallet ha vært rundt 50.³⁶ Utbyggingene i bygden hadde hovedsakelig oppgaver som gjorde det mulig å huse disse flåtene, beskytte dem og kontrollere baseområdet. Utbyggingene på kaien gjorde det mulig å for flåten å bli stasjonert der. I tillegg til dette spilte kaien en rolle som landingspunkt for okkupasjonsmakten på Askøy, noe som tillot dem å ta kontroll av og utvikle militære installasjoner på resten av øyen. Brakkene lot soldatene som tilhørte flåtene være stasjonert i bygden. Brakkene huset hovedsakelig marinesoldater og artillerister, men også divisjoner fra Wehrmacht var innom basen. Under kommandanhuset i bygden var det som nevnt en lang tunnel med to bunkere ved inngangene. Dette ble brukt til lagring av ammunisjoner, men ville også fungert som tilfluktsrom under et potensielt bombeangrep.

³³ Fossen, 1998, s. 13-14

³⁴ Fylkesmannen i Hordaland, 1941, 13. september

³⁵ Fossen, 1998, s. 18

³⁶ Fossen, 1998, s. 14-15

De andre utbyggingene i området hadde også en defensiv rolle, men spilte andre oppgaver. Kanonen som ble installert, spilte naturligvis også en defensiv rolle. Som kombinerte luftvern- og sjømålskanoner kunne de beskytte mot både trusler fra luften og fjorden. Kanonen nord for bygden hadde utsikt mot fjorden og Bakarvågen. Under et eventuelt angrep i Bakarvågen eller fra fjorden, ville denne kanonen ha spilt en viktig rolle. Kanone på Florvågøy spilte en viktig rolle for forsvaret av basen og andre anlegg i Florvåg. Det var viktig å beskytte oljetankene på Storholmen, de tre kanonene ytterst på Florvågsøy ville spilt en rolle i å beskytte disse. De fire kanonene lenger nord beskyttet inngangen til vågen. Flåtehavner var ofte bombemål, og det var dermed viktig med luftvern. Tyskerne var bevisst om at flåtene var store mål etter krysseren «Köningsberg» ble sunket av britiske bombefly 10. april 1940.³⁷ Samtidig ville det vært vanskelig for fiendtlige skip å passere gjennom. Brakkene som ble bygget rundt disse kanonene ble sannsynligvis brukt av artilleristene som opererte kanonene. Skytebanen og øvelsesfeltene på Bergheim spilte også en rolle for basen i Florvåg. Ved å ha et treningsanlegg i nærheten av basen kan man gjøre forsvaret mer effektivt med å ha bedre trente soldater. Sammen med minefeltene og piggrådgerdene rundt basen, spilte også kontrollpostene langs veien en sikkerhetsmessig rolle for basen. Alt i alt spilte utbyggingene i Florvågs-området en viktig defensiv rolle. Utbyggingene i bygden tillot det tyske sjømilitære forsvaret i Bergen å ha en operativ base for et effektivt forsvar av fjorden, samtidig som utbyggingene rundt basen hjalp med å sikre den, samt luftrommet og fjorden.

5.2 Stützpunkt Bakarvaagen

Bakarvågen ligger like nord for Florvåg og her ble det bygget ubåtbase og torpedoarsenal parallelt med ubåtbunkeren «Bruno» i Laksevåg i Bergen. Basen, som fikk navnet «Torpedokommando Bakervaagen», var en del av et «Kriegsmarinewerft» som skulle bygges i Bergen.³⁸ Dette var et prosjekt som skulle bygge og utvide marine anlegg i Bergen og området rundt. Det er flere grunner til at tyskerne valgte å bygge basen i Bakarvågen. Blant annet var det av sikkerhetsmessige årsaker. Bergen var et stort bombemål for britene og de andre allierte maktene, dette satte ubåtbasene spesielt i fare. Ved å oppbevare torpedoarsenalet utenfor byen, var det et mindre bombemål og i tillegg unngikk man at en

³⁷ Tungodden, 1995 , s. 167

³⁸ Sperbund, 2004, s. 21

potensiell bombing av arsenalet skulle skade andre anlegg.³⁹

Anlegget i Bakarvågen bestod av en 100 meter lang betongkai langs østkysten av vågen, hvor det fortsatt er en kai i dag. Langs denne kaien kunne ubåter ligge for å ta inn torpedoer før de gikk på tokt. På land ble det bygget to torpedoverksteder hvor torpedoene ble klargjort.⁴⁰ For oppbevaring av torpedoene ble det bygget store lagerhaller inne i Bakarvågfjellet, på østkysten av vågen. Disse hallene var bundet sammen av fem tunneler.⁴¹ I mai 1941 meldte flere aviser om en mineringsulykke i Bakarvågen som sannsynligvis er relatert til utbyggingen av disse hallene og tunnelene. Ulykken skal ha ført til to dødsfall og tre skadde.⁴² Som på andre anlegg ble det også bygget fasiliteter for arbeidere og soldater, samt forsvar- og sikkerhetsinstallasjoner. Dette inkluderte kontorer, soldatbrakker og offiserboliger. Det ble også bygget fangebrakker for de russiske krigsfangene som var plassert her under utbyggingen. For sikring av anlegget ble det satt opp vaktbrakke, piggrådgerder og minefelt. Ettersom et torpedoverksted er et åpenbart bombemål, var det nødvendig med luftvern også. Dermed ble det installert en 2 cm kombinert luftvern- og sjømålskanon på Bakarvågfjellet.

Utbyggingene på Askøy hadde hovedsakelig en defensiv rolle, men installasjonene på Bakarvågen hadde også offensive roller.⁴³ Sammen med ubåtbunkeren i Bergen, var Bakarvågen sentral for den tyske ubåtflåten i Norge. Ubåtene seilte til Bergen for å repareres, og etter de var ferdige der, kom de til Bakarvågen. I Bakarvågen ble torpedoene både lagret i fjellhallene og klargjort i monteringshallene. Langs kaien ble ubåtene lastet med forsyninger og torpedoer før de satte kursen mot Atlanterhavet for nye tokter. Dette gav Bakarvågen en offensiv rolle. Ubåtene hadde også trening her. Lokalbefolkningen husker å sett ubåter ligge i åpningen til vågen og skyte torpedoer utover fjorden.⁴⁴ Bakarvågens rolle ble spesielt viktig senere i krigen. Etter den allierte landgangen i Normandie på D-dagen, 6. juni 1944, ble de tyske ubåtbasene i Frankrike satt i fare. Dette førte til at Bergen ble hovedbase for den tyske ubåtflåten. Som en direkte konsekvens av dette økte også aktiviteten i Bakarvågen. Antallet båter inne i vågen varierte, til tider var det rundt 50 til 60 båter samtidig, og en gang ble det rapportert om hele 200.⁴⁵

³⁹ Knudsen, 2006, s. 73

⁴⁰ Knudsen, 2006, s. 73

⁴¹ Fossen, 1998, s. 16

⁴² Bergens Tidende, 1941, 24. mai

⁴³ Askøy Kommune, 2021, s.27

⁴⁴ Knudsen, 2006, s. 74

⁴⁵ Greve, 1979, s. 150

Alt i alt hadde utbyggingene i Bakarvågen mange forskjellige oppgaver og spilte en rekke roller. Unikt for utbyggingene på Askøy var Bakarvågens offensive rolle. Den tyske ubåtflåten opplevde stor suksess i Atlanterhavet i deres forsøk på å svekke den allierte økonomien med å jakte på konvoier bestående av handelsfartøyer, mye takket være anleggene i Norge, inkludert Bakarvågen. Etter ubåtene hadde blitt lastet med torpedoer i Bakarvågen, kunne de gå ut på tokt. På disse toktene var de en stor trussel mot allierte fartøy. Ubåtene kunne gjøre store skader på både allierte marine fartøy for å senke deres militære kapasitet, men hovedsakelig var målet å gjøre store økonomiske skader. Dette ble gjort med å jakte på konvoier som bestod av handelsfartøyer. Bakarvågen vil dermed ha spilt en rolle i dette. Anleggene i Bakarvågen hadde også en rolle som verksted og lager. Ved å reparere og oppbevare torpedoer, kunne den tyske flåten operere mer effektivt. Med kanonen som ble installert på Bakarvågfjellet hadde det også gitt Bakarvågen en defensiv rolle. Ved å beskytte mot både trusler fra luften og sjøen, vil det være en del av forsvaret av Bergen under et eventuelt angrep.

6.0 Herdla fort og flyplass

Alliert rekognoseringsfoto av Herdla sommeren 1943.⁴⁶

⁴⁶ Sælensminde, 2001, s. 22

6.1 Fliegerhorst Herdla

Etter invasjonen av Norge i 1940 var Bergen en viktig by for tyskerne. Bergen var som vi har sett en viktig havneby som huset mange skip og store mengder ressurser. Dette gjorde byen til et bombemål. Tyskerne lærte fort at dette var et problem, ettersom britene hadde nærmest full kontroll over luftrommet i området. Det var ingen flyplass i Bergensområdet og nærmeste flyplass var i Stavanger. Flyene fra Stavanger kunne nå Bergen, men det tok tid og innen de ankom var de britiske flyene så godt som borte.⁴⁷ Dette fikk tyskerne til å se etter et sted å bygge en flyplass i området. Herdla er en øy som ligger like nord for Askøy, og 32 kilometer nord for Bergen, og var fram til 1964 sin egen kommune. Herdla er relativt unik for området. Vestlandet er kjent for sine store fjell og lange fjorder, men på Herdla finner man flate gressflater og fine strender. Dette gjorde at tyskerne valgte akkurat Herdla til sted for flyplass. Dette ble tyskerens største anlegg på Askøy og er i dag hjemmet til Herdla museum som formidler krigshistorien på Askøy.⁴⁸ Flyplassen ble også vurdert som sivil flyplass etter krigen.

I følge Sælensminde hastet tyskerne med å komme i gang med utbyggingen av flyplassen. Allerede sommeren 1940 startet ryddingen og byggingen med den første rullebanen. Rullebanen ble bygget ytterst på nordspissen av øyen og hadde retning sørvest. Banen stod til slutt på 850 meter. De første innbyggerene i bygden ble også fordrevet når arbeidet startet og i løpet av 1941 var alle 108 innbyggerne fordrevet. Allerede på høsten 1940 ble arbeidet med den andre rullebanen satt i gang. Denne rullebanen strakk seg sørover fra nordspissen av øyen mot bygden. Den endte opp med å være rundt 1000 meter og det ble også satt opp lys så den kunne brukes om natten.⁴⁹ Dette stemmer godt overens med allierte etterretningsoversikter. En rapport fra Distriktskommando Vestlandet, en del av den militære inndelingen av det norske militæret etablert i London i 1942, forteller om to rullebaner av ved formet som en invertert L. I følge rapporten gikk rullebanene i retningene nord-nordøst og øst-nordøst og hadde lengder på 1000 og 800 yards.⁵⁰ Arbeidet med rullebanene tok sin tid, men de skal ha stått ferdig i løpet av 1941. Grunnet hastverket med å få flyplassen operativ, var fokuset på å få ferdig rullebanene. Dette førte til at de andre installasjonene måtte komme senere. Tyskerne tok i bruk de eksisterende bygningene i området som brakker og kontorer. For flyene ble det satt

⁴⁷ Sælensminde, 2001, s.7

⁴⁸ Askøy Kommune, 2021, s. 27

⁴⁹ Sælensminde, 2001, s. 8-9

⁵⁰ D.K.V., u.å.

opp enkle telt og små skur, som også ble kamuflert for å unngå oppdagelse.⁵¹

I tillegg forteller etterretningsrapporten fra D.K.V. om tre medium store hangare, hvor en av dem også hadde et verksted.⁵² Arbeidet med flyplassområdet sørvest for rullebanene starten sommeren 1941 med en taksebane. Arbeidet med hangarene og monteringshallen startet også rundt denne tiden. Det ble også satt opp mannskapsbrakker. Arbeidet med dette fortsatte gjennom krigsårene. I løpet av siste halvdel av 1941 var også flykontrollen på plass. Arbeidet var kravstort og det var mye trafikk. På denne tiden var det ingen bro til Herdla så alt måtte komme via fjorden. Dette førte til at også kaien i bygden ble utvidet. Flyplassen måtte også forsvares, og det var allerede i sommeren 1942 hele atten luftvernkanoner.⁵³ Antallet økte til hele trettifem innen mai 1945. Det skal ha vært et batteri med femten 3,7 cm luftvernkanoner og et batteri med tjue 2 cm luftvernkanoner. I tillegg til dette ble det satt opp to Wurzburg Riese radaranlegg for varsling og flyveledning.⁵⁴ Etterretningsbilder forteller også om et stort antall brakker og offiserhus.⁵⁵ Herdla kirke ble også tatt i bruk. Der ble tårnet revet og det ble gravd ut tunnel under. Dette skal ha vært brukt som lagringsplass.⁵⁶ Dette kommer også fram i avisinnlegg i månedene etter krigslutt. Det kommer fram at kirken var «stygt tilreid».⁵⁷ Det måtte være plass til over 1000 soldater, offiserer og menige, noe som krevde mye arbeidskraft. Det var Luftwaffes egne utbyggingsavdelinger i samarbeid med Organisation Todt, gjennom avdelingen «Einsatzgruppe Wiking», som stod med ansvaret bak utbyggingene. Også på Herdla var det hovedsakelig nordmenn som stod for arbeidet ettersom det var høy arbeidsledighet. I 1941 var det meldt om hele 430 arbeidere.⁵⁸ Det kom også fra sent i 1941 krigsfanger til anlegget. Det skal ha vært mellom 200 og 300 russiske krigsfanger på Herdla.⁵⁹

Så hvilken rolle spilte flyplassen på Herdla? En flyplass kan ha både offensive og defensive roller. Hvilken rolle den har kommer an på hvilke fly som hovedsakelig er plassert der. Er det hovedsakelig bombefly er den sannsynligvis offensiv. På Herdla derimot var det hovedsakelig jagerfly, noe som tilsier at den hadde defensive hensikter. Etterretningsrapporten fra D.K.V.

⁵¹ Forsvarets bygningstjeneste, 2000, s. 118

⁵² D.K.V., u.å.

⁵³ Sælensminde, 2001, s. 9-11

⁵⁴ Virkesdal, 2002, s. 32

⁵⁵ Sælensminde, 2001, s. 22

⁵⁶ Estrevaag, 2001, s. 109

⁵⁷ Bergens Tidende, 1945, 30. juni

⁵⁸ Sælensminde, 2001, s. 10

⁵⁹ Asphaug, 1986, s. 80

forteller oss at Herdla huset cirka 40 jagerfly. Disse jagerflyene skal ha vært aktiv fra 1941 og drevet med blant annet kystpatruljering og konvoieskorting. Flyene skal ha vært av forskjellige modeller, både enkelt- og tomotors fly.⁶⁰ Slike oppgaver har defensive hensikter. Hvor mange fly og hvilke flytyper som var på Herdla varierte, men ved krigslutt var det 21 fly av forskjellige typer Focke-Wulf Fw, et enkel motors jagerfly. Det var også Tre fly av typen Fieseler Fi 156, et enkelt motors forbindelses fly som ble brukt til å opprettholde forbindelsen mellom anlegg. Til slutt var det også et fly av typen Messerschmitt Me 110. Dette var et tomotors jagerfly med lengre rekkevidde enn enkeltmotor flyene.⁶¹

Under et eventuelt luftangrep på Vestlandet ville flyene fra Herdla vært involvert. Det var mange bombemål både i Bergen og området rund og på resten av Herdla, noe som gjorde at flyene på Herdla så mye aktivitet. Det mest kjente angrepet flyene fra Herdla tok del i var Måløyraidet 27. desember 1941. Dette var et av flere allierte raid langs norskekysten. Flyene fra Herdla angrep de allierte styrkene som deltok i raidet. Når slike angrep tok sted ville det gå en alarm på flyplassen og flyverne på vakt ville respondert umiddelbart mens de andre gjorde seg klare.⁶² Dette viser oss hvilke rolle flyplassen spilte for tyskerne. Med en flyplass på Herdla kunne tyskerne sende luftforsterkninger fortere og dermed forsvare kysten mer effektivt. Herdla flyplass ble i seg selv også utsatt for angrep. Under angrep ville luftvern batteriene spilt en viktig rolle i et forsvar av flyplassen, samtidig som de utgjorde en trussel for allierte fly som passerte over. De andre utbyggingene var viktige for å holde flyplassen operasjonell. Hangarene og verkstedet gav tyskerne muligheten til å lagre fly tryggere og å reparere dem ved eventuelle skader. Brakkene og offiserbygningene tillot Luftwaffe å ha et større mannskap på plass, samt å tillate arbeidere og krigsfangene å bo på anleggsområdet. Alt i alt var flyplassen et defensivt anlegg som gjorde det tyske forsvaret av Vestlandet mer effektivt.

6.2 Festung Herdla og Hjelte torpedobatteri

Herdla flyplass var ikke det eneste anlegget tyskerne bygget på Herdla. Herdla lå på en veldig strategisk viktig posisjon som dekket inngangen til både Hjeltefjorden vest for Askøy og Herdlefjorden til øst. Om et skip skulle passere Askøy fra nord, måtte det ha seilt forbi

⁶⁰ D.K.V., u.å.

⁶¹ Sælensminde, 2001, s. 43

⁶² Sælensminde, 2001, s. 19

Herdla. Dette førte til at tyskerne også bygget et fort og torpedobatteri her som var en del av artillerigruppen Hjeltefjord. Det eksisterte et kystartilleribatteri på Gavlen, en liten vik nord på Herdla. Dette ble utvidet og resten av festningsanlegget ble bygget rundt. Festung Herdla etterlot seg mange spor som man fortsatt kan se i dag, noe som kom av at anlegget ble også brukt av det norske forsvaret fram til 2000.

Arbeidet med fortet startet med å utbygge det eksisterende kystartilleribatteriet på Gavlen. Allerede i mai 1941 var de første kanonene klare. Det skal ha vært fire 10,5 cm Schneider feltkanoner med en rekkevidde på 16 kilometer.⁶³ Slike kanoner var typisk sjømålskanoner. I 1942 ble det også bygget et nytt kanonbatteri, men dette ble flyttet til Hønsnøy året etter. I løpet av krigsårene ble det satt opp flere kanoner over hele festningsområdet. I mai 1945 skal det ha vært fire 4,7 cm kanoner for nærforsvar og tre 2 cm kombinert luftvern- og sjømålskanoner i tillegg til de fire feltkanonene.⁶⁴ I tillegg til kanonstillinger for luft- og sjøvern ble det satt opp defensive installasjoner for bakkeforsvar. For dette det blant annet satt opp piggrådgerder rundt festningsområdet og på strendene. Det ble også satt opp nærforsvarsposisjoner og minefelt.

Hjelte torpedobatteri ble bygget i 1944 på nordøstspissen av øyen og var et av 15 torpedobatterier bygget av tyskerne langs den norske kysten. Batteriet bestod av tre 53 cm torpedorør og undergrunnsinstallasjoner. Torpedorørene var tatt fra den tyske krysseren *Königsberg* som ble sunket i Bergen 10. april 1940. Rørene ble plassert på roterende plater like over havoverflaten på innsiden av bunkeren. Torpedeone ville dermed plasseres inni rørene og skytes ut ved å presse luft gjennom åpninger i bunkeren. Bunkeren bestod av to deler; torpedohallen og kommandohallen. Torpedohallen var tunnelen hvor torpedoer ble lagret, gjort klare og skutt. Kommandohallen var tunnelen hvor kontorene var og arbeiderene ville oppholdt seg.⁶⁵ Arbeidsstyrken som vi nevnte tidligere under Herdla flyplass arbeidet med alle anleggene på øyen, sannsynligvis inkludert festningsområdet og torpedobatteriet.

Som med andre fort spilte også festung Herdla hovedsakelig en defensiv rolle. Fortområdet var en del av artillerigruppe Hjeltefjord som ble organisert i Stuttgart og sendt til Norge i mars 1942.⁶⁶ Bemanningen på anlegget bestod av artillerister fra «Wehrmachts Heeres-

⁶³ Fossen, 1998, s. 27

⁶⁴ Virkesdal, 2002, s.32

⁶⁵ Rasmussen, 2010, s . 142

⁶⁶ Fjørtoft, 1983, s. 159

Kustenartillerie-Regiment 977». ⁶⁷ Kanonene med en rekkevidde på 16 kilometer spilte en viktig rolle i forsvaret av kysten ved å true skip på lengre avstand. Dette ville gjøre det vanskeligere for fiendtlige skip å i det hele tatt komme inn i fjorden. For luftvern ville de kombinerte luftvern- og sjømålskanonene spilt samme rolle som luftvernkanonene på flyplassområdet med å forsvare festningsområdet under et potensielt angrep.

For nærforsvar ville nærforsvars kanonene spilt en viktig rolle. Sammen med de mindre defensive installasjonene som minefeltene, piggrådgerdene og nærforsvarsposisjonene som ble satt opp, ville kanonene gjort det vanskelig for fiendtlige styrker å ta seg inn på festningsområdet. Hjelte torpedobatteri ville spilt en lignende rolle. Torpedoene ville vært en stor trussel for alle fiendtlige skip som hadde planer om å seile gjennom Hjeltefjorden eller Herdlefjorden. Batteriet var en del av Marine-Artillerie-Abteilung 504 som var en av 6 marine-artilleri divisjoner organisert for Norge under krigen. 504 hadde ansvar for store deler av vestlandskysten med hovedfokus på Bergensområdet. ⁶⁸ Torpedoene som ble brukt på Hjelte var «T-1» torpedoene som var standard for tyske kystfort. ⁶⁹

Undergrunnsinstallasjonene ville også spilt en rolle. For det første ble det brukt som lager, som tillot anleggene å ha nok ammunisjon til å effektivt forsvare anlegget. Det var også mulig å bruke som bunkere under et potensielt angrep. Også Kriegsmarine var innom Herdla. Ved havnen ble flåten «Kleinkampfflotille» stasjonert. Denne flåten bestod av 20 enmannsubåter installert med en torpedo hver. Disse ville dermed spilt en lignende rolle som torpedobatteriet. ⁷⁰ Alt i alt var festung Herdla og Hjelte torpedobatteri en viktig del av det tyske kystforsvaret av Bergen med å true skip som ville gjennom fjordene på begge sidene av Askøy, samtidig som det var med å forsvare flyplassområdet og luftrommet over.

7.0 Drøfting og konklusjon

7.1 En liten brikke i et stort puslespill

Vi har sett på hvilke oppgaver og roller de individuelle utbyggingene på Askøy hadde, men hvordan passer dette inn i det store bildet? Hvordan spilte Askøy en rolle i den tyske

⁶⁷ Fossen, 1998, s. 27

⁶⁸ Berge, 1995, s. 44

⁶⁹ Terjesen, 2000, s. 68

⁷⁰ Fossen, 1998, s. 27-28

strategien? For å finne ut av det må vi se på de tyske intressene i Norge. De tre viktigste årsakene til at tyskerne var i Norge var først og fremst for å få kontroll over de isfrie havnene for lettere tilgang til Atlanterhavet. Den tyske krigsmaskin krevde også store ressurser, så en annen viktig grunn til å kontrollere Norge var for å få tilgang på havnen i Narvik hvor de kunne sende jernmalm fra nøytrale Sverige til Tyskland. Sist men ikke minst var det en frykt for at britene hadde de samme intensjonene.⁷¹ Dette førte til «Operasjon Weserübung», den tyske invasjonen av Norge.

Hvordan spiller utbyggingene på Askøy en rolle i dette? Som sagt var det en frykt for at britene også hadde planer om å innvandre Norge, også etter den tyske invasjonen. Tyskland hadde også okkupert Frankrike og kontrollerte hele den nordvestlige kysten av det europeiske fastlandet. Tyskerne forventet at de allierte maktene ville slå tilbake og startet utbyggingen av «Festung Europa». Dette var et nettverk av kystfort og andre deffensive installasjoner som gjorde det umulig for de allierte å lande i Europa, inkludert Norge med «Festung Norwegen. I 1943 strakk nettverket seg fra fjellene i Pyreneene i sør til Nordkapp i nord.⁷² Her spiller fortene langs Askøykysten en viktig rolle. Fortene på Askøy var utstyrt med både nærforsvars- og sjømålskanoner, noe som gjorde det vanskelig for fiendtlige skip å seile gjennom fjordene langs Askøy og var med dette en viktig del av «Festung Norwegen» med tanke på hvor viktig forsvaret av Bergen var. Det kom aldri et angrep mot Bergen fra fjorden. Det er nok mange årsaker til at de allierte ikke landet her, blandt annet at de alliertes fokus ikke lå på Norge, men det Europeiske fastlandet hvor de gikk i land i Frankrike og Italia. Det er mulig å spekulere at de defensive installasjonene på Askøy og omegn hadde noe med dette å gjøre.

Norge var ofte utsatt for allierte bombeangrep, noe som gjorde at tyskerne måtte forbedre luftvernet i landet. Også her spilte Askøy en viktig rolle. De mange bombemålene på Askøy og rundt Bergen førte til store utbygginger av luftvernkanoner rundt om på øyen, både for seg selv og som en del av større anlegg. Disse kanonene spilte en viktig rolle i det tyske forsvarsnettverket i området. Samtidig spilte Herdla flyplass en viktig rolle for tyskerne. Det sier mye når tyskerne selv så på Herdla som den sterkeste basen langs norskekysten. I tillegg var fly fra Herdla involvert i hele 75% av luftkamper langs vestlandskysten av Norge hvor allierte fly ble skutt ned.⁷³ Blandt tok fly fra Herdla del i forsvaret av Bergen under angrep. Et

⁷¹ Nilesch, 2012, s. 2

⁷² Skodvin, 1991, s. 218

⁷³ Virkesdal, 2002, s. 33-34

slik angrep tok sted 12. januar 1945 når de allierte utførte et bombeangrep mot Laksevåg. Sammen med luftvernet i området, sørget jagerflyene fra Herdla for at 3 bombefly ble skutt ned.⁷⁴ Uten disse utbyggingene ville det vært enklere for de allierte å få kontroll over luftrommet over vestlandet og utføre bombeangrep på strategiske mål, og med det svekke den tyske operasjonen i Norge.

Også havneutbyggingene på Askøy var viktige for tyskerne. De norske havnene var perfekte for den tyske strategien og det ble satt opp store marinebaser langs hele kysten. Bergen var en av disse og disse måtte forsvares. Når det gjelder forsvaret av Bergen spilte Florvåg en viktig rolle. Marinebasen i Florvåg var hovedbasen for sjøforsvaret av Bergen og ville gjort motstand under et potensielt angrep. Bergen var også hovedbase for hele den tyske ubåtflåten etter 1944. Ubåtbasen i Bakarvågen hjalp flåten i Bergen med å reparere og lagre torpedoer. Dette tillot ubåtflåten å utføre den tyske strategien i Atlanterhavet mer effektivt. Med tilgang til åpent hav fra havnene i Norge og anlegg som Bakarvågen kunne den tyske ubåtflåten effektivt terrorisere konvoilinen mellom USA og Storbritania. I følge Naval History and Heritage Command, den amerikanske kommandoen ansvarlig for oppbevaring og formidling av den amerikanske marinehistorien, gikk hele 3.500 allierte handelsfartøyer tapt i Atlanterhavet under krigen.⁷⁵ Dette stoppet forsyninger fra å nå Storbritania og svekket deres potensiale til å både holde ut og slå tilbake mot Tyskland.⁷⁶

7.2 Konklusjon

Man kan trygt si at Askøy ikke var juvelen i kronen til Hitlers tredje rike. Øyen var heller ikke den største brikken i det store tyske puslespillet. Men til og med de største puslespillene trenger de små brikkene for å fullføres. Uten de defensive utbyggingene på Askøy og andre steder ville det vært lettere for de allierte å utføre angrep langs den norske kysten, noe som gjør at vi kan si at de spilte en viktig rolle. De militære utbyggingene på Askøy under krigen spilte hovedsakelig defensive roller. På Herdla truet både kanonene på Herdla festning og Hjelte torpedobatteri inngangen til på Herdlefjorden og Hjeltefjorden, noe som gjorde det vanskelig for skip å seile forbi Askøy mot Bergen. Lenger sørover i Hjeltefjorden finner vi utbyggingene på Hønsnøy, Ramsøy og Ferøy. Nærforsvar- og sjømålkanone på disse

⁷⁴ Sælensminde, 2001, s. 30

⁷⁵ Naval History and Heritage Command, 2019

⁷⁶ Knudsen, 2006, s. 243

anleggene gjorde Hjeltefjorden til en farlig vei mot Bergen for allierte skip. Det var også sjømållkanoner ved de store anleggene i Florvåg og Bakarvågen med utsikt mot Byfjorden. Bergensområdet og de store anleggene på Askøy ble stadig utsatt for bombeangrep og trengte forsvar mot dette. Det ble dermed installert en rekke luftvern batterier på øyen. Batterier ble installert på Kleppe, Kråkås og i Klampvika. Det var også luftvernkanoner på de store anleggene.

De største anleggene på Askøy spilte en mer aktiv rolle. Hovedsakelig var disse anleggene også defensive. Marinebasen i Florvåg var hovedbasen til sjøforsvaret av Bergen. Flåtene som var stasjonert her ville vært med i forsvar under et eventuelt angrep. Flyplassen på Herdla var en viktig base for det tyske flyvåpenet. Jagerflyene stasjonert her spilte en viktig rolle i luftforsvaret av Norges vestkyst. Ikke alle anleggene på Askøy hadde defensive roller. Ubåtbasen i Bakarvågen spilte en viktig offensiv rolle for den tyske marinen. Ubåtbasen fungerte som torpedoarsenal for ubåtflåten i Bergen. Dette vil si at torpedoer ble lagret og reparert her. Ubåtene fra Bergen ville komme innom Bakarvågen for å fylle på torpedoer før de satt ut på nye tokter. Vi kan konkludere med å si at de tyske utbyggingene på Askøy spilte en viktig defensiv rolle, spesielt for fjordene og luftrommet rundt Bergen. Samtidig tillot flyplassen på Herdla tyskerne å gjøre motstand mot de britiske flyene som utførte bombeangrep på Vestlandet. Ubåtbasen i Bakarvågen gjorde den offensive tyske ubåtstrategien mer effektivt med å fungere som torpedoarsenal. Disse utbyggingene spilte kanskje små roller i det store bildet, men som i et puslespill er de små brikkene også viktige.

8.0 Kildeliste

Litteratur og nettsider.

Andersen, A. Rossland, S. Ryymin, T. Skålevåg, S. A. (2019). *Å Gripe Fortida: Innføring i historisk forståing og metode* (2. utg.). Det Norske Samlaget.

Andersen, K. G. (2021). *Hitlers Byggherrer: Fritz Todt og Albert Speer i Norge*. Fagbokforlaget.

Askøy Kommune (2021). *Kulturminneplan: Handlingsplan for kulturminner 2021 – 2025*.

Askøy.kommune.no. <https://askoy.kommune.no/kultur-og-idrett/658-kulturminneplan-handlingsplan-for-kulturminner-2020-2025/file>

Asphaug, A. (1986). *Da va'kje slek so no! : folk i Søre Herdla krins fortel si eiga historie*. Søre Herdla Husmorlag.

Berge, K. R. (1995). *Fronten er kysten! : oversyn over tyske festningsverk i Sogn og Fjordane 1940-1945*. Eige Forlag.

Bergen byarkiv (2001, 25. januar). *Fergetrafikk*. Bergen byleksikon. <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1427118>

Bergens Arbeiderblad. (1945, 2. juli). Hvor lenge skal tyskerne dominere Florvåg?

Bergens Tidende. (1941, 24. Mai). To mann drept ved minering i Florvåg i formiddag.

Bergens Tidende. (1945, 30. juni). Herdla kyrkje brukt til lagerhus siste tvo åri.

Estrevaag, E. (2001). *Stilesoga Nord- og Midhordaland gjennom tidene: Frå 1914 til i dag*. Eide forlag.

Fjørtoft, J. E. (1983). *Tyske Kystfort I Norge*. Agder Presse.

Forsvarets bygningstjeneste. (2000). *Landsverneplan for Forsvaret*. Forsvarets bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen.

Fossen, A.B. (1998). *Askøys historie. 3 : Vår egen tid : 1940-1997*. Askøy kommune.

Frøland, H. O. (2018). Organisation Todt som byggherre i Norge. *Historisk tidsskrift*, 3.

https://www.idunn.no/ht/2018/03/organisation_todt_som_byggherre_i_norge

Greve, T. (1979). *Bergen i krig 2 1943-1945*. J. W. Eide Forlag.

Knudsen, S. A. (2006). *Ubåtkrig: Tyske ubåtmannskaper i norske farvann 1940 – 1945*.

DANOR Forlag AS.

Melve, L. Ryymin, T. (2020). *Historikerens Arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.

Naval History and Heritage Command. (2019, 10. mai). *Battle of the Atlantic: Countering the U-Boat Threat and Supplying the Allies*. History.navy.mil.

<https://www.history.navy.mil/browse-by-topic/wars-conflicts-and-operations/world-war-ii/1942/atlantic.html>

Nilseh, P. (2012). Norway and world war II: invasion, occupation, liberation. *Proceedings of the Indian History Congress*, 1117-1124.

https://www.jstor.org/stable/44156312?seq=2#metadata_info_tab_contents

Rasmussen, J. B. (2010). *Traces of the cold war period: the countries around the Baltic sea*.

Norden.

Roalsø, E. B. (2004). *Å Skrive I Motstand: Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad 1934-1980*.

Norsk Pressehistorisk Forskning.

Simensen, J. (1999). *Tyskland-Norge: Den Lange Historien*. Tano Aschehoug.

Skodvin, M. (1991). *Norsk Historie 1939-1945: Krig Og Okkupasjon*. Det Norske Samlaget.

Sperbund, H. (2004). *Brennpunkt «Westküste»*. Fagbokforlaget.

Statistisk sentralbyrå. (u.å.). *Askøy*. Kommunefakta. Hentet 11. mai 2021 fra

<https://www.ssb.no/kommunefakta/askoy>

Stugu, O. S. (2015). *Norsk Historie Etter 1905*. Det Norske Samlaget.

Sælensminde, O.B. (2001). *Herdla: Fra fredelig bygd til krigsskueplass*. Askøy Kommune.

Sæveraas, T. E. (2018). OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen. *Historisk tidsskrift*, 4.

https://www.idunn.no/ht/2018/03/ot_wehrmacht_og_byggingen_av_festung_norwegen

Terjesen, B. (2000). *Kystartilleriets undervannsforsvar 100 år*. Kystartilleri-inspektoratet.

Tungodden. (1995). *Krigsår i kystbygder : frå Bergen til Solund 1940-45*. Nordhordaland Forlag.

Virkesdal, E (2002). *Herdla: den spesielle øya*. Askøy Kommune.

Wilberg, J. (2016. 1. desember). *Det tyske militærbyggeriet i Norge*. Forsvarsbygg.no.

<https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/artikkelsamling/det-tyske-militarbyggeriet-i-norge/>

Dokumenter

D.K.V. (u.å.). *Airfields and seaplane bases in Hordaland and Sogn & Fjordane fylker*.

<http://www.kystfort.com/forum/viewtopic.php?f=41&t=4918&start=15>

Marineoberbaumt Bergen. (1944, 28. juni). *Ausgangsmeldung*.

<https://media.digitalarkivet.no/view/130733/116>

Fylkesmannen i Hordaland (1941, 13. september). *Innsamling av matriel om krigsbegivenhetene i Norge i april – juni 1940*.

<https://media.digitalarkivet.no/view/110178/214>